

کتیبه ها

کتیبه یا سنگ نوشته، به نوشته هایی گفته می شود که بر دیوار کاخ ها، بدنه کوه ها، حاشیه سردر ساختمان ها، روی سنگ ها، بر روی چرم، گوشه ی از پارچه های خاص، چون پرچم، پرده، سفره و یا بر حاشیه صفحات کتاب ها نوشته می شد. تاریخ کتیبه نویسی در ایران به دوران حکومت هخامنشیان می رسد. البته کتیبه هایی نیز به زبان خط میخی، خط آرامی، خط ایلامی، خط بابلی، هیروگلیف و یونانی بر روی فلزها، سکه ها، سفال ها به دست آمده است که مربوط به همسایگان این کشور و به زبان غیر ایرانی هستند.

قدیمی ترین کتیبه بدست آمده، شامل دو لوح طلائی متعلق به دوران هخامنشیان است که یکی از آن ها را به «آربارمنه» نسبت داده اند و دیگری را به «ارشامنه» فرزند آربارمنه. از دیگر کتیبه های مهم ایران باستان می توان: کتیبه آشور بانیپال، کتیبه داریوش در بیستون، کتیبه تخت جمشید، کتیبه شوش، کتیبه نقش رستم، کتیبه اردشیر دوم، گنج نامه همدان، سنگ نبشته غار شاپور، سنگ نگاره های غرغاب گلپایگان.

کتیبه بیستون

کتیبه یا سنگ نبشته بیستون یکی از مهم ترین و مشهورترین سندهای تاریخ جهان و مهم ترین متن تاریخی در زمان هخامنشیان است که به صورت برجسته تراشیده شده است. سنگ نبشته بیستون یا کتیبه بیستون واقع در شهرستان هرسین است که در سی کیلومتری شهر کرمانشاه و در دامنه کوه بیستون واقع شده است.

سنگ نبشته بیستون، پیروزی داریوش بزرگ را بر گوماته مغ و به بند کشیدن یاغیان را نشان می دهد. طول این نقش برجسته ۶ متر و عرض آن ۳۲۰ متر است و نماد فروهر در حال پرواز بالای نقش دیده می شود. داریوش دست راستش را به نشانه ستایش اهورامزدا بالا برده و پای چپش را بر سینه گئومات مغ که زیر پای او افتاده نهاده است. شورشیان که دستهایشان از پشت و گردنشان با ریسمان به هم بسته شده است پشت سر هم در برابر داریوش ایستاده اند. یک نیزه دار و یک کماندار پشت سر داریوش دیده می شوند.

سنگ نبشته بسطام

سنگ نبشته بسطام یا سنگ نبشته شهر روسا، سنگ نبشته حکومت اورارتایی ها است که از بالای دروازه قلعه بسطام شهرستان خوی کشف شده است. این کتیبه پس از پایان ساخت شهر روسا در قرن نهم پیش از میلاد، به دستور روسای دوم، فرزند آرگیشتی دوم از پادشاهان اورارتو به خط میخی نوشته شده و بر سر در قلعه بسطام نصب گردیده بود.

کتیبه بسطام با ضخامت ۱۱ سانتی متر و وزن ۱۱۰ کیلوگرمی، دارای ۷۲ متر طول و ۵۶ متر عرض می باشد. جنس کتیبه از سنگ های رسوبی بوده و به شکل مکعب مستطیل است و رنگ آن نیز سبز می باشد. این کتیبه به مناسبت بنای پرستشگاهی برای خالدی، خدای بزرگ اورارتویی کنده شده است. در متن این کتیبه آمده است: « این سرزمین خالی بود و چیزی در این جا برپا نشده بود. همانطوری که خالدی به من فرمان داده است من در اینجا بنا ساختم و این جا را شهر روسا نامیدم. روسا پسر آرگیشتی می گوید که این سنگ نبشته را منهدم کند و بدان زیان رساند یا آن را بشکند خالدی خدای او را به بوسیله خدای هوا و خدای آفتاب و خدایان دیگر بر خواهد انداخت و در زیر آفتاب نامی از خود نگاه نتواند داشت. منم روسا پسر آرگیشتی شاه نیرومند، شاه کسورها، شاه شاهان، سرور شهر توشپا»

این کتیبه توسط پروفیسور هینتس، استاد دانشگاه گوتینگن آلمان ترجمه شده است و در حال حاضر نیز در تالار موزه ملی در معرض نمایش عمومی می باشد.

سنگ نبشته محمودآباد

سنگ نبشته محمود آباد یکی دیگر از سنگ نبشته های اورارتویی است که از روستای محمود آباد یا بارانداوز چای ارومیه در استان آذربایجان غربی کشف شده است. این کتیبه از تپه محمود آباد که دارای مالک خصوصی بود کشف شد. قدمت کتیبه به قرن هشتم قبل از میلاد می رسد و به دستور روسای اول، پسر ساردوریوسی پادشاه نیرومند اورارتویی نوشته شده است.

سنگ نبشته محمودآباد برخلاف دیگر سنگ نبشته های اورارتویی به صورت لوح قوسی تراش نشده بلکه به شکل چهارچوب تخت درست شده است و مانند دیگر کتیبه های اورارتویی درباره آیین عبادت و قربانی کردن و ذبح به درگاه خدای شبیتو یکی از خدایان اورارتویی در معابد موساسیر و نفرین نامه است. در متن کتیبه آمده است: روسای، پسر سردوری می گوید: «من در اینجا آیین قربانی برقرار کردم. وقتی شاهان اورارتویی آهنگ جنگ کردند هرکس باید یک گاو و یک گوسفند در شبیتو ذبح نمایند. علاوه بر این یک گوسفند در آرطورا آراسوا و یک گوسفند در دروازه شبیتو ذبح نماید. در کنار کارهای عمرانی تازه هرکس باید یک گوسفند در شبیتو ذبح نماید. وقتی چیزی از معبد سوخته خراب ویران یا متلاشی می شود هرکس باید عین آن را قربانی انجام دهد اما نباید اشی مسی و الموشه باشد. روسا خادم شبیتو است و در مقابل شبیتو او یک بنده است.»

کتیبه محمودآباد در سال ۱۳۵۵ کشف شد و به گنجینه ارومیه منتقل گشت. متن این کتیبه توسط بوریس پیوتروفسکی ترجمه شده است.

کتیبه کله شین

کتیبه سنگی کله شین، از سنگ نبشته های دوران اورارتویی است که در جنوب غربی اشنویه در مرز ایران و عراق قرار گرفته است. این سنگ نبشته علاوه بر این که به لحاظ تاریخی از اهمیت ویژه ای برخوردار است به لحاظ جنس سنگ نیز مورد توجه است. ارتفاع این سنگ نبشته که به احتمال زیاد از جای دیگری آورده شده

است، ۱۶۷ سانتی متر، عرض ۴۰ سانتی متر و ضخامت از بالا به پایین ۲۸ تا ۳۰ سانتی متر است که به صورت یکپارچه و به دو خط میخی اورارتویی و آشوری در هر چهار طرف سنگ نوشته شده است.

کتیبه سنگی کله شین در سال ۸۱۴ قبل از میلاد به دست «ایشپوینی»، پادشاه اورارتو به جای ستون مرزی در سر راه رواندوز به اشنویه در وسط گردنه کوهی که اشنویه را از رواندوز جدا می‌سازد نصب شد. نام کله شین از دو واژه کردی «کله» به معنی «سنگ قبر» و «شین» به معنای «آبی یا کبود» گرفته شده است.

متن اصلی کتیبه کلاشین در ۴۲ سطر نوشته شده و چنانچه از متن بر می آید، مهر کیوسی، ایشپوینی و منوا سه پادشاه سرزمین توشیبا بوده اند که این سنگ را به هالدیه، خداوند شهر موساسیر اهدا کرده اند. ولایت پارسوا در غرب دریاچه ارومیه یا چی چست قرار داشت و در قرن ششم قبل از میلاد دولت جدیدی به نام هالدیه یا خالدیه تشکیل شده و این ولایت را به خود ضمیمه کرده و پادشاه خالدی، سنگ کلاشین را تراشیده و در گردنه کلاشین در جنوب غربی دریاچه نزدیک سرحد نصب کرده است.

کتیبه کلاشین در چندین مرحله مورد بررسی قرار گرفته است. این سنگ نبشته اولین بار در سال ۱۸۲۹ توسط شولتز، باستان شناس آلمانی کشف و کپی برداری شد ولی با مرگ وی کپی بدست آمده از سنگ نبشته نیز از بین رفت. سپس در سال ۱۸۳۸، ژنرال راولسنین، معرف بیستون و آشورشناس انگلیسی قسمتی از خطوط سنگ را رونویس کرده و در اختیار دانشمندان قرار دارد. در سال های ۱۸۵۲ و ۱۸۵۸ به ترتیب خانیکوف روسی و بلاو از سنگ قالب تهیه کردند. سپس در سال ۱۸۸۲، سایکه تاریخ نگار شرق، موفق به ترجمه متن اورارتویی این کتیبه شد. در نهایت در سال ۱۸۹۰ دمرگان فرانسوی که به دنبال کشف راز این سنگ بود نسخه کاملی از آن تهیه و به پرشیل، آشورشناس مشهور ارایه داد و پرشیل بعد از تلاش های فراوان متن کامل کتیبه را ترجمه و در یکی از روزنامه های پاریس انتشار داد.

در ترجمه متن اورارتویی سنگ نوشته کلاشین آمده است: «آنگاه که ایشپوینی پسر «ساردور» شاه بزرگ، شاه قدرتمند، شاه جهان، شاه سرزمین «نایری» سرور بزرگ شهر «توشیبا شهر» و «منووا» پسر او نزد خدای «خالدی» به شهر «موساسیر» به معبد بلندی که برای خدای «خالدی» بنا کرده بودند، آمدند، «ایشپوینی» پسر «ساردور» برای معبد بزرگ، جنگ افزارهای نفیس، و رمه های زیبا آورده است. «ایشپوینی» اشیا مفرغی و ظروف مفرغی آورده است. ایشپوینی رمه های بسیار آورده است، تمام این هدایا را دوباره مقرر داشته است. «ایشپوینی» تمامی این هدایا را در برابر دوازده «خالدی» به خدای «خالدی» به خاطر (دوام) زندگی خود، ارزانی می دارد... «ایشپوینی» بعنوان کفاره ۱۱۱۲ گاو (بز فربه، و قوچ)، و ۱۲۴۸۰ بز فربه برای وقف آورده است هنگامیکه «ایشپوینی» پسر «ساردور» شاه بزرگ، شاه قدرتمند، شاه جهان، شاه سرزمین «نایری» سرور بزرگ شهر «توشیبا شهر» در برابر «خالدی» به نیاز، آمد برای (جلب) مرحمت خدای «خالدی» این... و سپس، او «ایشپوینی» این حیوانات و اشیا را در مسیر دروازه های، معبد خدای «خالدی» گذارد. در «موساسیر» رمه های (اهدایی) را، نگهبانان رها کرده، یا در نگهداری آنها کوتاهی کرده بودند. از برابر دروازه های (معبد) خدای «خالدی» دزدیدند و فروختند. اینکه در این هنگام که آنها «ایشپوینی» پسر «ساردور» و «منوا» پسر ایشپوینی به شهر موساسیر برای تقدس آمدند رمه ای به خدای «خالدی» تقدیم داشته و چنین گفتند: آن کس که این رمه های رها شده را از جلوی دروازه «خالدی» بدزدد، آن کس که ببیند آنها را می دزدند، و خود را در تاریکی و خفا پنهان سازد، آن کس که در مرکز شهر «موساسیر» زندگی می کند. و می شنود شخصی (این) رمه ها را، از برابر دروازه های «خالدی» دزدیده و به همراه (خود) برده است و از نابودی آنها ناراحت نمی شود، به

چنین آدمی، خدای «خالدی» مرحمت ندارد، و نسل او را از روی زمین برخواهد داشت. هر کس این کتیبه را از این جا بردارد، هر کس این کتیبه را بشکند، هر کس که به کس دیگر بگوید «برو... این کتیبه را بشکن، تمامی خدایان شهر «موساسیر» خدای «خالدی»، خدای «هوا» و خدای «خورشید» نسلش را از روی زمین، برخواهند داشت.»

لارم به ذکر است کتیبه کلاشین در سال ۱۳۶۵ به دلیل جلوگیری از تخریب در جریان جنگ ایران و عراق و به پیشنهاد کارشناسان به موزه ارومیه انتقال داده شده است.

کتیبه موانا

کتیبه موانا یکی دیگر از کتیبه های دو زبانه اورارتویی- آشوری است که از تپه های باستانی موانا، روستایی از توابع بخش سیلوانه در ارومیه کشف شده است. این کتیبه از جنس گرانیت است و با ارتفاع ۲۷۵ سانتی متر، عرض ۷۵ سانتی متر و ضخامت ۳۵ سانتی متر به دستور اورزانا، پادشاه سرزمین موساسیر نوشته شده است. کتیبه موانا در سال ۱۳۷۴ در نزدیکی تپه موانا کشف شود و برای جلوگیری از تخریب به موزه ارومیه انتقال داده شد. این کتیبه به خط میخی اورارتویی- آشوری نوشته شده است. براساس مطالعات انجام شده بر روی این سنگ نبشته، محتوای سنگ در خصوص شورش اورزانا، حاکم موساسیر است که به تحریک پادشاه آشور انجام گرفته بود. روسا در این کتیبه می گوید: برای مراسم قربانی به معبد موساسیر رهسپار شدم ولی اورزانا درهای معبد را بر روی من بست و به آشور فرار کرد. کتیبه موانا در حال حاضر در موزه ارومیه نگهداری می شود.

سنگ نگاره ساسانی خان تختی

سنگ نگاره ساسانی خان تختی، از کتیبه ها و سنگ نگاره های دوره ساسانی است که در ۱۵ کیلومتری جاده سلماس به ارومیه و در نزدیکی خان تختی و بر روی سنگ صاف و بزرگی در کوه پیرچاووش کنده شده است. سنگ نگاره ساسانی خان تختی، یادمان یکی از پیروزهای ایرانیان بر رومیان است. نگاره های سنگ نشان می دهد دو سوار بر اسب نشسته اند که به احتمال زیاد یکی اردشیر بابکان و دیگری شاپور اول است که پس از پیروزی بر رومیان سوار بر اسب هستند در حالی که دو تن از حکمرانان ارمنی محلی در مقابلشان زانو زده و هدایایی به ایشان می دهند.

به اعتقاد باستان شناسان، پس از سقوط شاهنشاهی اشکانی تا مدت ها سرزمین ارمنستان که در آن زمان بسیاری از شاهزادگان اشکانی حکومت می کردند، به محل نزاع میان دو ابرقدرت آن زمان یعنی ایران ساسانی و امپراتوری روم بدل شده و بارها این سرزمین به محل قدرت نمایی دو امپراطوری قوی باستانی تبدیل شده بود. سنگ نگاره ساسانی خان تختی، حدود ۵ متر عرض و ۲/۵ تا ۲/۸ متر طول دارد. قدمت این سنگ نگاره به ۲۳۸ میلادی می رسد. در پای این سنگ نگاره، پله های تراشیده شده وجود دارد که تا قله امتداد دارد. این اثر

ارزشمند تاریخی در سال ۱۳۱۰ با شماره ۱۶۱ به عنوان یکی از آثار ارزشمند آذربایجان غربی در فهرست ملی کشور به ثبت رسیده است.

کتیبه عین الروم

کتیبه عین روم یا اژدها بلاغی، کتیبه ایی دیگر از تمدن اورارتو است که در بالای چشمه ایی در دره قاسملو در جنوب غربی ارومیه حکاکی شده است. براساس مطالعات انجام شده توسط پروفیسور دکتر ولفران کلایس باستان شناس معروف آلمانی، این کتیبه بین سال های ۸۱۰ تا ۸۲۵ قبل از میلاد و در زمان پادشاهی منوا، فرزند ایشپونی، پادشاه قدرتمند اورارتویی نوشته شده است. قدمت این کتیبه حدود ۲۹۰۰ سال تخمین زده شده است.

کتیبه اورارتویی عین الروم در ارتفاعی حدود ۱۵۰ سانتی متری، بین راه آسفالته ارومیه به اشنویه و نزدیک روستای آق بلاغ قرار دارد. این کتیبه همانند دیگر کتیبه های دوران اورارتویی، در بالا به صورت هلالی شکل تراشیده شده است. هرچند این کتیبه به دلیل وضعیت بد جوی محل و یخ زدگی ها و نیز تخریب توسط سودجویان بخش هایی از خط میخی آن ریخته یا محو شده، ولی قرار گرفتن آن در کنار چشمه ایی پر آب و نیز نزدیک یک قلعه نظامی متعلق به دوران اورارتویی حاکی از اهمیت این سنگ نبشته می باشد.

براساس ترجمه همان چند خط باقی مانده از کتیبه اژدها بلاغی یا اژدهای چشمه، که توسط پروفیسور ولفران کلایس، این کتیبه که اولین و قدیمی ترین سنگ نوشته غیر منقول اورارتویی در مجاور آب در شمال غرب ایران نیز می باشد در ارتباط با آب نوشته شده است.

کتیبه پی بنای دیوار جنوبی تخت جمشید

کتیبه پی بنای دیوار جنوبی تخت جمشید، از کتیبه های موجود در تخت جمشید است که در بخش جنوبی پارسه قرار دارد. این کتیبه به دستور داریوش بزرگ، بر روی تخته سنگی در ابعاد ۷۲۰ در ۲۰۵ سانتی متر نوشته شده است. سنگ نبشته پی بنا از چهار قسمت تشکیل شده است به طوری که دو کتیبه سمت غربی به دو خط و زبان فارسی باستان و دو کتیبه سمت شرقی به خط میخی عیلامی و خط میخی بابلی نوشته شده اند. سنگ نبشته اول فارسی باستان به دستور داریوش بزرگ در ستایش اهورامزدا، توصیف سرزمین پارس و آرزوی پایداری از اهورا مزاد، در ۲۴ سطر کنده شده است. در متن این سنگ نبشته آمده است: «اهورامزدا بزرگ که مَهست (بزرگترین) خدایان است. او داریوش را شاه آفرید، او را پادشاهی بخشید، به خواست اهورامزدا داریوش پادشاه است. گوید داریوش شاه: این کشور پارس که اهورامزدا به من سپرد، که زیبا و خوب اسپ و نیک مردم است. به خواست اهورا مزدا و من داریوش شاه از دیگری نمی ترسد. گوید داریوش شاه: چنان باد که مرا اهورامزدا و بُغان (خدایان) دوره شاهی پشتیبانی دهند و این سرزمین را اهورامزدا از سپاه (دشمن)، از سال بدو از (دیو) دروغ بپایاد. بدین سرزمین سپاه (دشمن)، بدسالی و (دیو) دروغ میاد. این را من از اهورا مزدا با ایزدان خاندان شاهی به نماز خواستارم، باشد که اهورامزدا و ایزدان خاندان شاهی این خواهشم را برآورند.»

در متن کتیبه دوم فارسی باستان نیز نوشته شده است: «من (هستم) داریوش شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه

کشورهای بسیار، پسر ویشتاسپه هخامنشی. گوید داریوش شاه: این است کشورهای که به خواست اهورامزدا، من به یاری این مردم پارس از آن خود کرده‌ام. که بیم من به دلشان نشست، و مرا باج آوردند: عیلام، ماد، بابل، عربستان، سوریه، مصر، ارمنستان، کاپادوکیه، لودی، ایونیه، یونانیانی که در جزایر هستند و کشورهای که آن سوی دریای اژه هستند، سارگاتیا، خراسان، سیستان، هرات، بلخ، سغد، خوارزم، ناحیه صدگاو، رخج، هند شمال غربی، گندارا، ناحیه سکاها، مکران. گوید داریوش شاه: اگر تو چنین می‌اندیشی: چنان باد که از دیگری نترسم. این قوم پارسی را بپای، اگر قوم پارسی پاییده شوند، اهورا برکت جاودانی بر این قوم (دودمان) ارزانی خواهد داشت.»

یکی دیگر از سنگ نبشته های پی دیوار به زبان بابلی است که در ۲۴ سطر سطر به دستور داریوش در ستایش اهورامزدا، اعطا پادشاهی از اهورامزدا به داریوش بزرگ، گستردگی سرزمین پارس، آرزوی پایدگی برای پادشاهی و کاخ های داریوش بزرگ می باشد.

آخرین کتیبه پی دیوار جنوبی تخت جمشید به زبان عیلامی است که همانند سه سنگ نبشته قبلی ۲۴ سطر بوده و در ستایش اهورامزدا، ساخت تخت جمشید و آرزوی پایدگی برای پارسه حکاکی شده است. در متن اصلی سنگ نبشته نوشته شده است: « من داریوش شاه هستم، شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه کشورهای بسیار، پسر وشتاسپه، یک هخامنشی. چنان که بر بالای اینجا، این دژ ساخته آمد، پیش از آن در اینجا دژی ساخته نشده بود، به خواست اهورامزدا این ارگ را من ساختم. اهورا مزدا و دیگر ایزدان را خواست که این ارگ ساخته شود. پس من آنان را ساختم و من آن را ایمن و زیبا و به اندازه ساختم چنانکه می‌خواستم و گوید داریوش شاه: چنان باد که اهورامزدا یا دیگر ایزدان مرا بپایند و نیز این ارگ را، و گذشته از این، هر آنچه در اینجا بر پای کرده شد، مباد آن که به چنگ بدخواه و بداندیش بیفتد.»

کتیبه کاخ آپادانای شوش

کتیبه کاخ آپادانای شوش یکی از ارزشمندترین لوح های دوره هخامنشیان است که به دستور داریوش بزرگ نوشته شده و در یکی از دروازه های کاخ آپادانای شوش قرار داده شده است. این کتیبه در ابعاد ۴۲ در ۴۲ سانتی متر از جنس خاک رس و به خط پارسی باستان می باشد. این لوح در سال ۱۲۹۰ هجری شمسی توسط ژاک دومرگان و رولاند دو مکونتم در حفاری های کاخ آپادانای شوش کشف شد.

کتیبه کاخ آپادانای شوش، از نخستین کتیبه های پادشاهان هخامنشی در آستانه به قدرت رسیدنشان است. در این کتیبه علاوه بر این که به مجوز و فرمان نامه ساخت بنای کاخ آپادانای شوش توسط داریوش اشاره شده است، اطلاعات دقیقی از داریوش اول و هخامنشیان ارائه گردیده است. کتیبه با دعا، طلب حفاظت از اهورامزدا و بیان فهرستی از اصل ونسب داریوش کبیر و دستور ساخت بنای کاخ آپادانا شروع می شود و سپس اطلاعاتی در خصوص اولین حفاری ها و ایجاد زیر بنای ستون های کاخ ارائه می دهد. در کتیبه کاخ آپادانای شوش به مواد مورد استفاده در ساخت کاخ و این که این مصالح از سراسر شاهنشاهی ایران آورده شده اند اشاره شده است. در کتیبه آمده است که: مواد استفاده شده در دکوراسیون کاخ از مواد با ارزشی نظیر طلا، سنگ لاجورد، فیروزه، نقره و آبنوس می باشند و این کاخ با مشارکت معماران و صنعتگران مختلف از سرتاسر امپراتوری هخامنشیان،

مانند سنگ کاران ایونی و نقره کاران و طلاکاران مصری ساخته شده است.

کتیبه گنجنامه

کتیبه گنج نامه از کتیبه های دوران پادشاهی داریوش و خشایارشا هخامنشی است که در پنج کیلومتری غرب شهر همدان، در انتهای دره عباس آباد در دل یکی از صخره های الوند حکاکی شده است. قدمت این کتیبه حدود ۵۰۰ سال قبل از میلاد است. گنجنامه در ۳ ستون ۲۰ سطر به سه زبان پارسی باستان، بابلی و عیلامی قدیم نوشته شده است.

لوح سمت چپ که بالاتر از لوح سمت راست می باشد به دستور داریوش با خط پارسی باستانی نوشته شده است. طول آن نیز حدود ۲۹۰ سانتی متر و ارتفاع ۱۹۰ سانتی متر می باشد. ترجمه متن این کتیبه به این شرح است: «خدای بزرگ است اهورامزدا، که این زمین را آفرید، که آن آسمان را آفرید، که مردم را آفرید، که شادی را برای مردم آفرید، که داریوش را شاه کرد، شاهی از [میان] بسیاری، فرمانروایی از [میان] بسیاری. منم داریوش، شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین ها [بی] که نژادهای گوناگون دارند، شاه سرزمین دور و دراز، پسر ویشتاسب هخامنشی.»

در قسمت پایین کتیبه داریوش، کتیبه ای دیگر به طول ۲۷۰ سانتی متر و ارتفاع ۱۹۰ سانتی متر وجود دارد که متعلق به خشایارشا است. متن این کتیبه نیز تقریباً به تقلید از متن بالایی نوشته شده و تنها نام خشایارشا در آن اضافه شده است. در متن کتیبه دوم چنین آمده است: «خدای بزرگ است اهورامزدا، که بزرگ ترین خدایان است، که این زمین را آفرید، که آن آسمان را آفرید، که مردم را آفرید، که برای مردم شادی آفرید، که خشایارشا را شاه کرد، یگانه از میان شاهان بسیار، یگانه فرمانروا از میان فرمانروایان بی شمار. من خشایارشا، شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه کشورهای دارای ملل بسیار، شاه این سرزمین بزرگ دوردست پهناور، پسر داریوش شاه هخامنشی.»

کتیبه گنجنامه ابتدا در سال ۱۲۲۰ هجری شمسی توسط اوژن فلاندن، پاسکال کوست مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت و سپس به وسیله سر هنری راولینسون کاشف بریتانیایی از خط میخی پارسی باستان رمزگشایی شد. این سنگ نبشته در سال ۱۳۱۰ با شماره ۹۲ در فهرست آثار تاریخی و ملی ایران به ثبت رسد. همچنین ترجمه های فارسی و انگلیسی این دو کتیبه ارزشمند در سال ۱۳۷۳، توسط شهرداری همدان بر روی دو تخته سنگ خارا کنده کاری شده و در بخش دیگر محوطه گنجنامه قرار داده شده است.

سنگ نگاره آنوبانی نی

سنگ نگاره آنوبانی نی، نقش برجسته به جای مانده از قوم لولوبی از اقوام زاگرس نشین است که در ۱۲۰ کیلومتری کرمانشاه و در شهرستان سرپل ذهاب در ارتفاع ۱۶ متر و بر روی صخره ای به نام «میان کل» کنده شده است. قدمت این سنگ نگاره به بیش از چهارهزار و هشت صد سال پیش به دستور آنوبانی نی، پادشاه لولوبی ها کنده شده است.

لولوبی ها، یکی از چهار قوم آسیایی ساکن در منطقه زاگرس ایران بودند که چهارهزار پیش از میلاد و قبل از

استقرار مادها در منطقه مدیا یعنی شمال غرب فلات ایران زندگی می کردند. آن ها بیشتر بر کوهپایه های شمال دیاله تا دریاچه ارومیه حکومت داشتند و در زهاب کرمانشاه، زور، سلیمانیه و ارومیه ساکن بودند. سنگ نگاره آنوبانی، تصویری از آنوبانی نی، الهه ایشتار و ۹ اسیر است. سطح حکاکی شده به دو قسمت تقسیم شده که در قسمت بالا و سمت چپ آنوبانی نی پای خود را روی سینه اسیری گذاشته و در سمت راست الهه ایشتار با پیراهنی طبقه طبقه در مقابل شاه ایستاده و با دست راست حلقه ایی را رو به شاه گرفته است و در دست چپ نیز سر طنابی با هشت اسیر دیده می شود. از این هشت اسیر دو نفر در قسمت بالا، پشت سر الهه نی و شش نفر دیگر در صف زیرین قرار دارند و این طناب از بینی دو اسیر پشت سر او گذشته است. تمامی اسیران موجود در کتیبه برهنه هستند و تنها یکی از آن ها کلاه بر سر داد و آرایش موی آن نیز با بقیه اسیران متفاوت می باشد. در این تصویر در دست چپ پادشاه که روی سینه قرار داده کمان و نیزه و در دست راست تبر وجود دارد. نیم تنه شاه برهنه می باشد و دامنی پوشیده که کمر تا زانوی او را پوشانده است. کمربندی با تزیین ویژه دور دامن دیده می شود. پادشاه کفش بندی به پا دارد و اسیری که زیر پای او است دارای یک حلقه بینی و دست گره زده می باشد. شست چپ پای الهه نیز از میان این حلقه رد شده است. زیر سنگ نگاره آنوبانی نی، کتیبه ایی به خط اکدی وجود دارد که به دستور آنوبانی نی نوشته شده است. در این کتیبه آمده است: «آنوبانی نی پادشاه توانا، پادشاه لولوبی نقش خود و نقش الهه ایشتار را در کوه باتیر رسم کرده است. آن کس که این نقوش و این لوح را محو کند، به نفرین و لعنت آنو، آنوتروم، بل، بلیت، رامن، ایشتار، سین و شمش گرفتار و با دو نسل او بر باد رود.»

مهم ترین طراحی صورت گرفته از سنگ نگاره آنوبانی نی در سال ۱۸۴۰ میلادی توسط پاسکال کوست کشیده است.

طاق بستان

طاق بستان مجموعه ایی از سنگ نگاره ها و کتیبه های دوره ساسانی است که در قرن سوم میلادی در شمال غرب شهر کرمانشاه کنده شده است. مجموعه های طاق بستان شامل سنگ نگاره اردشیر دوم، دو ایوان سنگی به نام های ایوان کوچک و بزرگ، تزیینات انتهای ایوان، صحنه تاج ستانی، نقش سوارکار، دیوارهای جانبی ایوان، صحنه شکار گوزن، صحنه شکار گراز، تاریخ گذاری و سنگ نگاره دوره قاجار می باشند. مورخان و جغرافی نویسان نام های مختلفی بر محوطه طاق بستان ذکر کرده اند. از آن جمله: ابن فقیه و ابن رسته این مکان را شبدیز، یاقوت حموی آن را قصر شیرین، حمدالله مستوفی طاق وسان و طاق بسان نام نهاده اند. اما امروزه از این مکان به نام طاق بستان یاد می شود. کلمه «سان» در زبان محلی به معنی «سنگ» می باشد و طاق وسان، طاق بسان یعنی طاقی که از سنگ کنده شده است.

اولین نقش برجسته طاق بستان، سنگ نگاره تاج گذاری اردشیر دوم، نهمین شاه ساسانی است. در این تصویر شاه با صورتی سه ربعی و بدنی تمام رخ در حالی که دست چپ را بر روی قبضه شمشیر گذاشته و با دست راست حلقه روبان داری را از اهورامزدا می گیرد در مقابل اهورامزاد ایستاده است و زرتشت یا به قولی میترا با هاله ایی از نور در سمت چپ و پشت سر او قرار دارد. شاه تصویر، دارای چشمانی درشت، ابروانی برجسته، ریشی

مجعد با موهای انبوه و ریخته شده بر شانه می باشد. وی گوشواره ایی حلقه ایی شکل با گوی کوچک بر گوش، گردن بندی از مروارید در گردن و دستبندی در مچ است. در تصویر زیر پای اردشیر دوم، ژولیان امپراتور روم دیده می شود که در جنگ اسیر شده است.

مهم ترین اثر موجود در طاق بستان ایوان بزرگ یا سنگ نگاره تاج گذاری خسرو پرویز است که به شکل مستطیل، به عرض ۷ متر و ۸۵ سانتی متر، ارتفاع ۱۱ متر و ۹۰ سانتی متر و عمق ۷ متر و ۶۵ سانتی متر می باشد. در این سنگ نگاره شاه در وسط قرار گرفته و فروهر در سمت راست و آناهیتا ایزد بانوی آب و سمبل خرمی و سرسبزی در سمت چپ ایستاده اند. فروهر تاجی کنگره دار بر سر دارد و حلقه فر ایزدی را به شاه می دهد. تا حدودی لباس شاه و فروهر یکسان است و هر دو دارای شلواری چین دار، کمر بند و دست بند هستند. در زیر نقش تاجگذاری، خسرو پرویز به حالت زره پوش سوار بر اسبش شبذیز است. در کنار های ورودی طاق، سنگ نگاره ای از فرشتگان بالدار، درخت زندگی، مجالس شکار گراز، شکار مرغان و ماهیان در مرداب و نقش های فیل، اسب و قایق است که حاکی از مراسم یزم و شادی می باشد. همچنین در این ایوان می توان تصویری از نوازندگان زن را در حال نواختن چنگ دید.

طاق کوچک یکی دیگر از طاق های سنگی موجود در محوطه است که با فضایی مستطیلی شکل و با عرض ۵ متر و ۸۰ سانتی متر و ارتفاع ۵ متر و ۳۰ سانتی متر در میان سنگ نگاره تاج گذاری اردشیر دوم و طاق بزرگ قرار گرفته است. علاوه بر این که در این طاق مراسم تاج گذاری شاپور دوم و سوم به تصویر کشیده شده است، دو نقش در بالای دیواره طاق و دو کتیبه وجود دارد. کتیبه ها به خط پهلوی نوشته شده اند.

کتیبه اول متعلق به شاپور دوم است که در ۹ سطر می باشد و در متن آن آمده است: «این پیکری است از بغ مزداپرست. خدایگان شاپور، شاهنشاه ایران و انیران که چهار از یزدان دارد. فرزند بغ مزداپرست، خدایگان هرمز، شاهنشاه ایران و انیران که چهار از یزدان دارد، نوه خدایگان نره شاه شاهان»

کتیبه دوم نیز که متعلق به شاپور سوم می باشد در ۱۳ سطر نوشته شده و در متن آن آمده است: «این پیکری است از بغ مزداپرست، خدایگان شاپور، شاهنشاه ایران و انیران که چهار از یزدان دارد، فرزند بغ مزداپرست»

«خدایگان شاپور، شاهنشاه ایران و انیران که چهار از یزدان دارد، نوه خدایگان هرمز شاهنشاه در بخش بالایی دیوار سمت چپ ایوان بزرگ، سنگ نگاره ایی از دوره قاجار با کتیبه ایی به خط نستعلیق کنده شده است. در این سنگ نگاره محمدعلی میرزا دولتشاه، پسر فتحعلی شاه قاجار با صورتی چاق، ریشی بلند و سیبیلی تاب دار بر روی تختی نشسته است. در کنار او شعری از شاعر کرمانشاهی در مدح وی حکاکی شده است. علاوه بر محمدعلی میرزا، در تصویر پسران وی به نام های امام قلی میرزا معروف به عمادالدوله، محمد حسین میرزا و آقا غنی دیده می شوند. در سمت چپ سنگ نگاره، کتیبه وجود دارد که در آن اشاره شده است که: «این کتیبه به صورت وقف نامه و مضمون آن حاکی از اختصاص درآمد سه دانگ از مزارع «کبودخانی» برای انجام مراسم عزاداری امام حسین(ع) در ماه عاشورا و سایر عزاها است. طبق کتیبه، این سنگ نگاره در سال ۱۲۳۷ ه.ق به دستور آقا غنی خواجه باشی محمد علی میرزا و توسط میرزا جعفر سنگ تراش حجاری شده است»

کتیبه نادری

کتیبه نادری، سنگ نوشته ایی به زبان ترکی است که در سال ۱۱۵۵ تا ۱۱۵۷ نوشته شده است. این کتیبه در مدخل دربند ارغون شاه در کلات نادری، ملک پدری نادر شاه افشار واقع در درگز خراسان می باشد. کتیبه نادری که به صورت شعری در وصف نادر پسر شهمیر است در ارتفاعی حدود ۱۵ متر از سطح رودخانه بر روی صخره ایی سنگی حکاکی شده است. متن این شعر توسط گلبن افشار از شاعران دربار نادرشاه افشار در ۲۴ بیت سروده شده است

شعر با حمد و ثنای خداوند شروع می شود و به مدح نادر می پردازد و با نام بردن از سراینده شعر به اتمام می رسد.